

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ ДИТИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ РОДИНІ

У статті розглянуто питання, пов'язані з аналізом теоретико-методологічних засад дослідження процесу виховання дитини. Проаналізовано вплив етнопедagogіки на виховання дитини в українській родині. Розкрито методологічну основу української етнопедagogіки, яка складається з трьох філософських компонентів: національного, транснаціонального та українознавчого.

Ключові слова: виховання, етнопедagogіка, методологія, методологічні засади, дитина.

Розглядаючи процес виховання дитини в українській родині, ми ґрунтуємося на методологічній позиції, згідно з якою основою формування особистості є засоби української етнопедagogіки (фольклор, звичаї, традиції, обряди, релігія, свята тощо).

Особливості використання засобів етнопедagogіки в процесі виховання дитини висвітлюють: О. Галько, М. Грушевський, Н. Жмуд, О. Овадюк, Ю. Руденко, М. Стельмахович, Л. Юда, В. Яремчик тощо. Цілеспрямоване дослідження змісту виховного процесу в українській родині знаходимо в монографії Н. Заглади "Побут селянської дитини" (1929). Монографія містить аналіз значного масиву фактичного матеріалу щодо виховання дітей від раннього до підліткового віку.

Праці українських етнографів кінця ХІХ – початку ХХ ст. (Йосипа і Данила Лепких, А. Малинки, А. Онищука) висвітлюють регіональні особливості народного виховання в Україні.

Нагадаємо, що методологія (з гр. *μέθοδος* – спосіб, метод і *λόγος* – наука, знання) – вчення про правила мислення при створенні теорії науки. Загалом методологію можна розглядати як науку про методи, форми, закономірності розвитку й функціонування пізнання, способи застосування методів для отримання бажаних результатів.

Здійснюючи дослідження, ми керувалися визнанням важливого соціального значення складності процесу виховання дитини.

Філософи розглядають методологію як систему принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, а також як вчення про цю систему, з метою виявити зміст наукової діяльності та її зв'язок з іншими науковими галузями.

Філософсько-світоглядними засадами української етнопедagogіки (за М. Стельмаховичем) стали положення про: роль народу в створенні духовної та матеріальної культури; людину й життя як найвищі суспільні вартості; свободу як найважливішу умову досконалості, право кожної людини бути собою; невпинність життєвих процесів; нариси з етнопедagogіки українського народу: ідеї, цінності, перспективи; суперечливу структуру життя; пізнавальні й творчі можливості особистості; рівноцінність людських типів та індивідуумів; мораль і критерії моральності; гармонію душі, тіла й розуму; поєднання громадського з індивідуальним; поєднання духовного з інтелектуальним; довершений виховний іде-

ал; вірність традиціям і прагнення до прогресу; співвідношення між національним і загально громадським.

Методологія окремої науки охоплює проблеми, характерні для наукового пізнання в певній галузі (до прикладу, співвідношення педагогіки та етнопедагогіки).

Методологічною основою педагогіки слугує та субстанція, з позицій якої трактуються основні педагогічні явища. Принципово важливою для нашого дослідження є наукова позиція А. Бойко: “Методологія в педагогіці є не лише засобом високого рівня теоретичного пізнання, а й водночас інструментом практичного перетворення педагогічної дійсності на наукових засадах” [1, с. 56].

Структурними компонентами методології педагогіки є: вчення про структуру та педагогічні знання; вихідні, ключові, фундаментальні педагогічні положення (теорії, концепції, гіпотези), що мають загальнонаукове значення; вчення про логіку і методи педагогічного дослідження; вчення про способи використання отриманих знань для вдосконалення практики [3, с. 40].

Методологічною основою дослідження процесу виховання дитини в українській родині засобами етнопедагогіки слугують положення теорії наукового пізнання та діалектичного розуміння суті історико-педагогічного процесу; загальнофілософські положення про походження етносу, соціокультурні цінності та розвиток особистості; розуміння етнопедагогіки як складника загальнолюдської культури.

Методологічна основа української етнопедагогіки складається з трьох філософських компонентів: національного, транснаціонального і українознавчого.

Окреслені структурні компоненти слугують методологічним підґрунтям дослідження особливостей процесу виховання дитини в українській родині, однак мають специфічний предмет, основа якого – емпіричний матеріал, що відображає стан досліджуваної проблеми. Методологія оперує формами, принципами та конкретними засобами, орієнтованими на систему знань, умінь та навичок, необхідних для успішного здійснення процесу виховання.

Важливе значення для розвитку української етнопедагогіки, особливо в окресленні її методологічних засад, має фундаментальна праця “Діти в звичаях і віруваннях українського народу” Марка Грушевського. Завдяки здійсненим описам про дітей в українському селі: вірування й забобони, гігієна й спосіб виховання, забави й щоденні заняття, становище дитини (від народження до “виводин”, в різні періоди життя) в родині і в громаді тощо українська наука впритул підійшла до розуміння таких актуальних проблем сьогодення, як психологічні особливості дитини (виокремлення психологічних типів) тощо, а також вироблення методологічних засад для дослідження змісту та засобів етнопедагогіки.

Погляди наших предків на виховання дітей відтворені у традиціях, звичаях, обрядах, святах і мають тісний зв'язок з християнською релігією. Сімейне життя українців супроводжувалося різноманітними обрядами та ритуалами, які в образно-символічній формі відзначали певні етапи життя людини та найважливіші стадії розвитку родини в її життєвому циклі: утворення сім'ї, народження дитини, її повноліття, хрещення, сімейні ювілеї, смерть когось із членів сім'ї.

Сучасна дослідниця О. Галько, проаналізувавши особливості шлюбно-сімейних стосунків бойків Карпат (наприкінці ХІХ ст. – до 1939 р.), доходить висновку, що взаємини в бойківській родині були, переважно, гуманними, хоча вони були залежними від ряду факторів (коріння негараздів містилося в патріархальності великої родини, в нерівному шлюбі чи шлюбі за домовленістю). По-

дружні взаємини в малій родині базувалися на принципі егалітарності, але у до- сить своєрідний спосіб: чоловік виступав носієм авторитету, а жінка – рецесив- ном (індикатором) його впливів. На рівні особистих стосунків подружжя поміт- ною була гендерна ієрархія. Вона нерідко спричиняла подвійні стандарти мора- льної оцінки поведінки чоловіка і дружини. Соціонормативна культура допуска- ла можливість здобуття дружиною лідерських позицій в обох історичних формах родини, хоча це було швидше винятком ніж правилом.

Головна вимога, яка постає перед батьками при виконанні своїх обов'язків, – це вчити дітей вірі та традиціям; дати гарне виховання; не прокли- нати дитину. Все вищесказане засвідчує, що виховання дитини – головна функ- ція, яку має виконувати сім'я.

Відомий педагог С. Соловейчик був переконаний: “Якщо ми, батьки – джерело напруги, дискомфорту й небезпеки, дитина захищається від нас... При- ймаючи дитину такою, як вона є, ми знімаємо озлоблення, яке призводить до ди- тячих пороків. А якщо ми не приймаємо її, вона чинить спротив кожному слову, кожному рухові [5, с. 60].

Виховні традиції українців, система цінностей і ритуали пов'язані з осно- вними етапами життя людини. Пам'ятаючи про властивості душі (чесність, справедливість, терпіння, пошану до батьків), українці прагнуть передовсім до духовно-морального виховання власних дітей, тому в моральному вихованні во- ни спираються на Божі заповіді. Вважалось, що поведінка жінки під час вагітно- сті зумовлює моральні та фізичні якості майбутньої дитини. Відтак, виникненню психічних та фізичних вад намагалися запобігти ще в передпологовий період. У зв'язку з цим, існували заборони, яких мала дотримуватись вагітна жінка.

Про особливу турботу про дитину говорить ставлення усіх членів родини до вагітної та численні забобони: “З огляду на те, що сумний настрій може уді- литися плодови і відбитися на ній, не можна дивитися на мерця, або заглядати в домовину; заборонено також бити і убивати звірята. Поручають жінці не лаяти- ся, бо дитина буде сварлива; не сходитися з сварливими людьми і не висміювати інших, бо все спаде на їх дітей...” [2, с. 223].

З цього приводу З. Кузеля додає: “Щоб породити красну дитину, кажуть задивлятися на гарні образи і особи. В цей час слов'янська жінка зазнає пошани не тільки зі сторони мужа і родини, але й цілого оточення”.

В українській етнопедагогіці протягом тисячоліть виробився свій народ- ний ідеал сім'ї, де жінка рівноправна з чоловіком у вирішенні життєво важливих питань, але при цьому зважає на авторитет чоловіка; де діти слухняні та зверта- ються до батьків на “Ви”; роботящі й скромні у поведінці; де панує мир і злаго- да, любов і взаємодопомога.

До речі, вагомий авторитет батька не можна абсолютизувати, що пов'язано з особливою роллю матері у вихованні дитини. Вважалось, що образи- ти батька не такий гріх, як матір. Роль матері в родинному вихованні є неперевер- шеною. Вона стояла на сторожі доброї, лагідної, світлої атмосфери в домі. Тому ідеал людини, характер моралі, спосіб життя українців підпорядковані нормам, що є типовими для жінки. Звідси й генетичні риси національного характеру: сер- дечність, доброта, щирість, гостинність, працьовитість. При цьому матері відво- дилося провідне значення в процесі соціальної адаптації дітей до 6–7-річного ві- ку. Вона сприяла формуванню морально-ціннісних орієнтацій (етикетні норми

поведінки, залучення до релігії, дотримання християнських чеснот тощо), необхідних трудових навичок (пасти гусей, колихати дитячу колиску тощо). Оскільки після 7–8 років у сільських родинах відбувався поділ на жіночу і чоловічу роботу, до активного виховання дітей, зокрема хлопчиків, залучався батько.

Схвалення ранніх шлюбів (дівчата – 16–17, хлопці – 18–20 років) серед молоді знаходить свій прояв у приказках та прислів'ях: “Хто рано встає і рано жениться – ніколи не розкаюється”, “Рано встане – діло зробить, рано жениться – дітей до розуму доведе”. Однак, вважалося, що надто ранні шлюби шкідливо позначаються на потомстві або взагалі призводять до бездітності, про що говорить народна мудрість: “То дуже погано, коли діти дітей родять” [6, с. 205].

Народження дітей в українській сім'ї завжди було радісною звісткою і всі з нетерпінням чекали на таке поповнення. Тільки після народження немовляти молодда сім'я могла рахуватись повноправним членом громади і вступати у вирішення проблем села. Стан безплідності розцінювався як покарання, наведення порчі, знак долі. В народній уяві безплідність приписувалася винятково жінці (“ялівка”, “пустоцвіт”, “пуста верба” тощо). Причиною неплідності вважали, зокрема, народження подружжя в один день; народження в суботу, в страсний четвер та ін.

Існувало ряд засобів, які за народними уявленнями, сприяли подоланню безплідності: тримали ляльку в хаті хрестили в церкві макогона, бездітна жінка садвила на коліна породіллю, тримала її за живіт або брала неодноразово участь в пологах іншої жінки тощо.

В Україні схвально ставилися до багатодітності (“один син – не син, два сини – півсина, три сини – ото тільки син”, “де одинець – хазяйству кінець, а де сім – щастя всім”, “одинак – як не злодій, то пияк”) тощо. Сім'ю з однією дитиною називали “кособокою”, пояснюючи це тим, що одна дитина не вважається продовжувачем роду.

Окрім цього, виробилася і низка заборон, обов'язкових як для дітей, так і для дорослих. Так, українці завжди негативно ставилися до антисімейних явищ – подружньої зради, ревнощів, неробства, пияцтва, родинних чвар, безгосподарності, нехтування батьківськими обов'язками щодо виховання дітей, жорстокості у ставленні до близьких тощо. Усе, що шкодить добрим взаєминам між чоловіком і жінкою та псує атмосферу сім'ї, народна педагогіка засуджує: “Не заглядай на чужих жінок, бо свою загубиш”, “Коли п'яниця в шинку скаче, то жінка вдома плаче”, “Пий пиво, та не лий, люби жінку та не бий”. Украй негативно народна педагогіка ставиться до розлучення, яке особливо болюче травмує дітей. Вона вчить чоловіка шанувати жінку, а жінку – шанувати чоловіка. Перші жінки й чоловіки – найкращі. (“Жінка перша від бога, друга – від людей, а третя – від чорта”). А звідси й застереження: “Жінка – не рукавиця, мінять жінку не годиться”, “Драний кожух – не одежа, чужий чоловік – не надежа”.

З незапам'ятних часів в Україні вважалися гріхом і підлягали повселюдному осуду інтимні зв'язки дівчини з парубком до одруження, народження позашлюбної дитини, неповажливе ставлення до батьків, до старших за віком, обман, подружня невірність, порушення церковних догм і настанов тощо.

До речі, на сторожі цілісності сім'ї стояли як сільська громада, так і церква. Жінок, котрі порушували шлюбну вірність, привселюдно соромили, а потім прив'язували на цілий день до спеціальної залізної скоби, вмурованої у притворі церкви. Досить часто лише таким покаранням не обмежувалися. Над такими жі-

нками насміхалися, обмазували дьогтем ворота, хату, тобто таким чином всі односельчани виражали до них свою зневагу і презирство.

До нашого часу дійшли й такі табу: не можна завдавати болю та страждань будь-якій із істот (бо це творіння Господні); скошувати повністю поле, підбирати всі колоски, обирати плодові дерева повністю – все це має залишатися для бідних, звірів і птахів; той, хто доглядає за свійськими тваринами, не може їсти, поки не нагодує їх. У вихованні дітей особливу увагу приділяють так званім “поганим” рисам, яких справжній українець повинен не лише боятися а й позбуватися: святотатство, неосвіченість, страх знеславлення, здатність до спокуси, лицемірство, жадібність, чванливість, заздрість тощо.

У контексті згаданого не можна оминати увагою ставлення українців до дітей з вадами розвитку. Вважалося, що насміхання з каліки накличе біду на власну родину. В народно-педагогічних уявленнях каліки, юродиві – це, насамперед, страдники, які розплачуються за скоєні гріхи матері, рідні. Тому, як правило, вони отримують спасіння, нагороду від Бога за важкий “життєвий хрест”. Юродивих вважали святими людьми, пророками, називали “божими дітьми”, “не від миру сього”. Такі люди, за народними уявленнями вмели передбачати майбутнє. Вважалося, що зовнішнє безумство, ігнорування загальноприйнятих норм приховували здатність юродства до пророцтва, вираження Божої волі, виявлення і викриття гріхів, несправедливостей. Їх поважали й боялися.

Норми звичасвого права визначали й контролювали поведінку вагітної жінки з метою застереження від народження дітей-калік. Система обрядів, повір’їв, замовлянь, заборон, прикмет спрямовувалась на створення сприятливого ґрунту для народження психічно та фізично здорових немовлят, а також захисту дітей з вадами.

Слід зазначити, що характерними для українців були писані й неписані закони, які за своєю значущістю були і є не менш важливі, ніж перші. Своєрідний “кодекс” народної моралі регламентував норми і правила поведінки в родині, в громаді, про що й говорить народна мудрість: “На сміх людям”, “Не сміши людей”, “Люди засміють”, “Що люди подумають?”, “Не можна, бо що люди скажуть”. Хороші вчинки завжди мали схвалення, позитивні відгуки, а непорядні – осуд.

Важливо наголосити на значущості релігійного знання. Життя та виховання дітей будувалося відповідно до Божественних заповідей, тому було заборонено посідати місце, яке зазвичай належало батькові або матері як вдома, так і в будь-якому іншому місці (храмі, гостях, закладі), оцінювати слова батьків, тривозити батьків без будь-якої причини; заборонено називати батьків на ім’я навіть після їхньої смерті. Батьки теж повинні підкорятися низці вимог: їм заборонено вимагати від дітей надмірної поваги, слід прощати провину дітей, не можна бити власного дорослого сина, бо син може, захищаючись від побоїв, скривдити словом чи дією, і тим самим порушити заповіт пошанування батьків.

Про дбайливе, любовне ставлення до дітей свідчить багатий український фольклор – колискові пісні, дитячі співанки, казки, байки, загадки; велика кількість дитячих ігор; іграшок, виготовлених дорослими й самими дітьми.

Піклування про дітей завжди мало в Україні всенародний характер. Дітей-сиріт не кидали напризволяще, їх усиновлювали родини, сусіди або громада. Недарма в народі побутували прислів’я “Хата з дітьми – базар, без дітей – цвинтар”, “Діти – божа роса” та ін.

Висновки. Особлива значимість етнопедагогічних традицій українців щодо виховання дітей зумовлена тим, що традиції народного виховання як об'єктивне соціально-педагогічне явище включають історично вироблений педагогічний механізм передачі позитивного соціального досвіду гармонійних стосунків із оточуючим світом від старших поколінь до молодших; за своїм змістом і характером народно-педагогічні традиції виховання дітей відповідають загальноприйнятим суспільним нормам і правилам поведінки людини у суспільстві; дозволяють сформулювати переконання в необхідності збереження духовної та матеріальної культури предків; виробити вміння та навички застосовувати засоби етнопедагогіки у процесі виховання дитини.

Система цінностей, ідей, поглядів, переконань, ідеалів, звичаїв, яка створена самим народом, спрямована на виховання особистості дитини в дусі національної свідомості.

Більш ретельного теоретико-методологічного аналізу потребують наукові доробки вітчизняних педагогів, етнографів, істориків, філософів тощо, оскільки їхній аналіз і порівняння забезпечать осмислення та узагальнення реальних досягнень у теорії виховання, виявлення конструктивних і деструктивних тенденцій.

Список використаної літератури

1. Бойко А.М. Методологія, теорія, практика виховання – єдина система / А.М. Бойко // Педагогічна і психологічна науки в Україні : зб. наук. праць до 15-річчя АПН України : в 5 т. – К. : Педагогічна думка, 2007. – Т. 1. Теорія та історія педагогіки. – С. 51–67.
2. Грушевський М. Дитина в звичаях та віруваннях українського народу / Марко Грушевський. – 2-ге вид., стереотип. – К. : Либідь, 2011. – 254 с.
3. Загвязинский В.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования : [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед.] / В. Загвязинский, Р. Атаханов. – 3-е изд., испр. – М. : Академия, 2006. – 208 с.
4. Заглада Н. Побут селянської дитини с. Старосілля : матеріали до монографії / Н. Заглада. – К., 1929. – 218 с.
5. Соловейчик С. Резервы детского “Я” / С. Соловейчик. – М., 1983. – С. 60.
6. Українське народознавство : навч. посіб. / за ред. С.П. Павлюка, Г.Й. Горинь, Р.Р. Кирчіва. – Львів : Фенікс, 1994. – 608 с.

Стаття надійшла до редакції 14.01.2013.

Ярушак М.И. Теоретические основы исследования процесса воспитания ребенка в украинской семье

В статье рассматриваются вопросы, связанные с анализом теоретико-методологических основ исследования процесса воспитания ребенка. Проанализировано влияние этнопедагогика на воспитание ребенка в украинской семье. Раскрывается методологическая основа украинской этнопедагогика, которая состоит из трех философских компонентов: национального, транснационального и украиноведческого.

Ключевые слова: *воспитание, этнопедагогика, методология методологические основы, ребенок.*

Yarushak M.I. Theoretical and methodological foundations of education of the child in ukrainian family

The questions connected with theoretical and methodological principals of the study of child upbringing process are revealed in this article. The influence of ethnopedagogics of child upbringing in Ukrainian family is analyzed. The methodological bases of Ukrainian pedagogics which consist of three philosophical components: national, transnational, and Ukrainian studies is revealed.

Key words: *education, ethnopedagogical, methodology, methodological principles, the child.*